AXBOROT HURUJLARIGA TOBELIK O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ ATVOR OMILI SIFATIDA

G‘ulom Xolmurodov
O‘zbekiston Milliy Universiteti o‘qituvchisi
Charos Alimova
O‘zbekiston Milliy Universiteti talabasi

O‘smirlik davri inson hayotining eng murakkab davrlaridan biri hisoblanib, ilk o‘smirlik 11-13 yoshni, katta o‘smirlik 14-15 yoshlarni o‘z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim xislati shundan iboratki, u bolalikdan o‘spirinlik, yoshlikka o‘tish davridir. Fiziologik o‘zgarish va jinsiy yetilishlar, bosim ostidagi ijtimoiy talablar, shubha – gumonlaru, o‘z-o‘zini ayblash ko‘pgina o‘smirlarni qo‘zg‘aluvchan hamda tushkun holatlarga solib qo‘yadi.

O‘smirlik davrida endokrin va nerv sistemalari faoliyatining bolalik davrida mavjud bo‘lgan muvozanati buziladi, yangisi esa endigina o‘rnatilayotgan bo‘ladi. Bunday qayta qurilishlar albatta o‘smirning ichki holati, kayfiyati, ruhiyatiga ta’sir ko‘rsatadi va ko‘pincha uning umumiy noturg‘unligiga, ta’sirlanuvchanligiga, serjahlligiga, harakat faolligiga, vaqti-vaqti bilan hamma narsalarga befarq bo‘lib qolishligi va lanjligiga asos bo‘ladi. Shuning uchun aqliy yoki jismoniy ortiqcha toliqish, uzoq muddatli asabiy zo‘riqish, affektlar, kuchli salbiy hissiyotlar (qo‘rqish, g‘azab, xafagarchilik) endokrin buzilishlarga va nerv sistemasi vazifasining buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bunday buzilishlar ta’sirlanuvchanlikning ortishi, o‘zini tuta bilmaslik, parishonxotirlik, ishda mahsuldorlikning pasayishi, uyquning buzilishi kabilarda namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, o‘smirlarda hududiy avtonomiyaning namoyon bo‘lishi kuzatiladi. Bunga ko‘ra, o‘smirlar imkon qadar o‘z xonasida yolg‘iz qolishga, biron bir ishni bajarayotgan yoki biron bir joyda bo‘lgan vaqtlarida imkon qadar yolg‘iz bo‘lishga ayniqsa o‘z ota-onasi, oila a’zolari nazaridan chetroqda bo‘lishga, o‘z o‘y hayollari bilan mashg‘ul bo‘lib vaqt o‘tkazishga intilib qoladi. Suhbatlashsa ham asosan o‘z tengdoshlari, yaqin o‘rtoqlari bilangina muloqotda bo‘lib, o‘z ota-onasi bilan imkon qadar kamroq muloqotda bo‘ladi, o‘zi bilan o‘zi ovora bo‘lib qoladi. Vaqt o‘tgan sari, o‘smirlar oiladan tashqaridagi boshqa odamlarga o‘z his-tuyg‘ularini yo‘naltira boshlaydi. Axborot oqimlari “yuzasida suza boshlaydi”. Ushbu davrda kattalar, o‘smirlar bilan ishlaganda ularning yosh va shaxsiy xususiyatlarini, bu yoshning asosiy psixologik yangilanishini inobatga olish zarur. O‘smirni to‘g‘ri yo‘lda uni o‘qitayotgan qoidalar emas, sog‘lom tarbiya va unga bo‘lgan ishonch ushlab turadi.

O‘smirga esa qoida ham, ota-onasining hayotdagi bo‘shliqlarni to‘ldiradigan bu qoidalarni o‘rgatish uchun unga berayotgan e’tibori ham kerak. Agar uyda o‘smir yoshini hisobga olib, bola bilan o‘zaro do‘stona, yumshoq muomalada bo‘linsa, sharoitga qarab farzandining xohish istaklarini inobatga olib ish ko‘rilsa, farzandga shaxs sifatida qaralsa, u buni sezadi va o‘zaro fikrlashadi, yolg‘izlikdan qochadi, yaxshi xulqni shakllantiradi. Aks holda o‘smir salbiy axborotlar makoniga duch keladi, ko‘chadan o‘ziga boshqa mashg‘ulot topadi va salbiy xulq-atvorni namoyon etadi[1].

Internet tarmog‘idan foydalanuvchilarning aksariyati yoshlar bo‘lgani uchun ularni “nomaqbul” axborot xurujlaridan himoyalashimiz zarur. Chunki, internetdagi yot g‘oyalar, nosog‘lom axborotlar yoshlar ta’lim-tarbiyasiga, ma’naviyatiga salbiy ta’sir o‘tkazmoqda.

Axborot hurujlari – bu shaxsga, muayyan tashkilot va davlatga yo‘naltirilgan ta’sir bo‘lib, uning asl maqsadi o‘sha shaxs, tashkilot va davlatning normal hayot tarzining buzilishini nazarda tutgan siyosiy va ijtimoiy guruhlarning g‘arazli niyatlaridan kelib chiqadi.

O‘smir yoshlarni yot g‘oyalar qarmog‘iga tushib qolishidan asrashda zaruriy choralarni ko‘rish davr talabidir.

[1] Ш.Тўраев, Х.Очилов, М.Хўжаев, Ф.Жўрақулов, Н.Алимов, О.Худойназаров. Миллий ғоянинг инновацион тарғибот технологиялари ва ёшларни ахборот-психологик хуружларидан ҳимоя қилишнинг замонавий усуллари номли монография материаллари. – Тошкент: “Турон замин зиё”, 2016. - 43-б

Birinchidan, ochiq axborot xurujlari vaziyatida o‘smir shaxsning o‘zini o‘zi himoya qilishini boshqarishda ayrim jihatlarga alohida e’tibor berish lozim. Avvalo, ta’kidlanganidek, har bir inson uchun mustaqil fikr zarur. Mustaqil fikrga ega bo‘lgan insongina o‘ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma’lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko‘rsatishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin.

- Ikkinchidan, yoshlar turli yot va bemaza axborot hurujlariga berilmasligi uchun biz ularda milliy g‘ururni tinimsiz tarbiyalashimiz va bunda har bir fan predmeti va tarbiyaviy muloqotlardan oqilona foydalanishimiz zarur.
- Uchinchidan, milliy g‘ururi bor insonda imon, insof va diyonat tushunchalarini shakllantirish mumkin.
- To‘rtinchidan, ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilarning avtoritetini, ular aytadigan har bir so‘zning aniq mo‘ljalli bo‘lishini ta’minlash zarur.

Shunday qilib, axborot hurujlariga qarshi turishning psixologik yo‘llarini har bir murabbiy va o‘quvchiga yetkazish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun quyidagilarni yodda tutish lozim:

a) aslida ataylab ta’sir etishga mo‘ljallangan xabarni shaxs darrov qabul qilmaydi.

b) bunday sharoitlarda “uchinchi shaxs ta’siri” effekti ro‘y beradi.

v) ishontiruvchi chaqiriqlarga, masalan, reklama orqali yetkazilayotgan xabarlarga yosh bolalar juda o‘ch bo‘ladi va aynan ular ota-onani ko‘ndiradi.

g) xabarning asl maqsadi aslida ma’lumot berish emas, balki ishontirish ekanligini tushunish kerak.

Odamning ma’lumotlilik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning turli xabarlarga ishonqiramay munosabatda bo‘lishi ham yuqori bo‘ladi. Lekin xabarga ishonqiramay qarashimiz bizning uni qabul qilishimiz yoki qilmasligimizni bildirmaydi. Ya’ni, agar biz ochiqdan ochiq yoshlarga “bu axborot manbayiga ishonmanglar, ular ataylab yolg‘on ma’lumot bermoqda” desak, bu narsa ularning shu turli axborotni qabul qilmasliklarini kafolatlamaydi. Lekin “ogohlantirilgan odam qurollangan, muhofazalangan bo‘ladi” degan tamoyildan kelib chiqib, birinchi ogohlantirishdan so‘ng, yana o‘z fikrimizni faktlar bilan asoslasak, ulardagi immunitet kuchliroq bo‘ladi. Lekin shuni nazarda tutish lozimki, ogohlantirish muddatlari ham rol o‘ynaydi. Masalan, psixologik eksperimentlarda bir xafta avval ogohlantirishning ta’siri uzoqroq muddatdan ko‘ra kamroq ekanligi ma’lum bo‘lgan. Yoki uyda holi, komfort sharoitda qabul qilingan ta’sir bilan odamlar orasida, ko‘pchilikning ichida g‘aliz xabarni qabul qilish farqlanadi, chunki yolg‘iz uydagi ta’sir skeptizmni kuchliroq namoyish etishi kuzatilgan (R.Chaldini). Ikkinchi tomondan, bevosita axborotni qabul qilish arafasidagi ogohlantirish qarshi argumentlar ishlab chiqish vaqtini kamaytiradi, undan sal avvalroq ogohlantirish esa inson miyasida ma’lumotni qayta ishlashga imkon beradi (J.Terner).

d) tanish narsalar haqida ma’lumotga ega bo‘lgan odamni ishontirish tezroq amalga oshadi. Lekin samarali taktikalardan biri – axborot kanallari orqali berilayotgan ma’lumotlarni ochiqchasiga jamiyat manfaatlariga zid ekanligi, ularning adolatsiz, xudbinlarcha uzatilayotganligi, nimalaridir qonunga xilof ekanligini qayd etish mumkin. Ya’ni, tarbiyachi, o‘qituvchi muayyan axborot mazmuni yoki uning manbayiga nisbatan ochiq tarzda o‘z noroziligini bayon etish, targ‘ibotchi fikriga qarshi ekanligini aytishi mumkin. Bu holat ham auditoriyani o‘ylashga majbur etadi.

Yana o‘ziga xos strategiyalardan biri – ochiq axborot manbalaridan ketgan ma’lumotni, undagi ayrim faktlarni ochiq tan olishdir. Masalan, ba’zan talaba O‘zbekistonga qarshi bo‘xtonli xabarni eshitganini tashvish bilan ustoziga aytishi mumkin. Shunday paytlarda eshitgan ma’lumotining mazmunini so‘rab olib, ularning ayrimlari borasida haq gapni aytishi: “Ha, darhaqiqat bularni biz ham bilamiz, Sen bilmasmiding?” deb, axborotning asl bo‘xton qismini keyin rad etishi maqsadga muvofiqroqdir.

Demak, axborot xavfsizligini ta’minlashda o‘smirning ongigina emas, balki, his tuyg‘ularini ham e’tibor berish, unda jamiyatning shaxsga qo‘yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o‘smirning ongiga, hissiyotiga (oilada va darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini

idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta’sir etib boriladi. O‘smirni tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e’tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi.

Ikkinchidan - insonning kundalik turmush tarzi mehnat va faoliyat bilan bog‘liq. Shu sababli mehnat butun moddiy va ma’naviy boyliklarning ijtimoiy taraqqiyoti negizidir. Mehnat tarbiyasi shaxsni har tomonlama rivojlantirishning ajralmas qismi va shaxs sifatida ulg‘ayish omili hamdir. Shu sababli ham mafkuraviy immunitetni oshirishda o‘smir yoshni bolalik chog‘idan mehnatga bo‘lgan qiziqishni oshirish maqsadga muvofiq. Chunki, muntazam qilingan mehnat jarayonida bola o‘z aqlini, irodasini, hissiyotini, xarakterini rivojlantiradi, dunyoqarashini shakllantirib boradi. O‘smirlarda mehnatga axloqiy tayyorlash - ularda jamoada ishlashni, do‘stona o‘zaro yordamni, ijodiy tashabbusni, tashkilotchilik qobiliyatini namoyon qilishdan tashkil topadi. Psixologik jihatdan tayyorlash esa ulardagi turli psixologik jarayonlarni-sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur va emotsiyalarni. rivojlantirish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Mehnat shaxsdagi eng muhim iroda va axloqiy sifatlarning rivojlanishiga ham yordam beradi, mehnat malakalari madaniyatini shakllantiradi. Bularning barchasi esa shaxsdagi mustaqil fikrni yuzaga kelishiga turtki bo‘ladi. Mustaqil fikrga ega bo‘lgan insongina o‘ziga nisbatan qaratilgan yaxshi yoki yomon ma’lumotning mohiyatiga yetishi va unga nisbatan adekvat reaksiya ko‘rsatishi, hayotiy himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin bo‘ladi.

Zero, kompyuter vositalari orqali amalga oshirilayotgan axborot xurujlari haqida ko‘p yozilmoqda. Bunday xurujning o‘ziga xosligi shundaki, kompyuter tarmoqlari orqali yetkazilayotgan ma’lumotlarning aniq manzilini bilish ancha mushkul bo‘ladi. Ya’ni, xurujga qarshi turishda uning kimdan va qayerdan kelayotganligini bilish muhim, aynan shu jihat kompyuter terrorizmi deb atalmish xavfni bartaraf etishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Chunki bu vosita orqali tarqatiladigan axborot bir zumda nafaqat bir davlat doirasida, balki bir qancha mamlakatlarga tezkor axborotday tarqalib ketishi mumkin. Shunday qilib, kompyuter jinoyati sodir etilganda uning ob’ekti bevosita kompyuter, kompyuter orqali uzatiladigan ma’lumot va tarmoq hisoblanadi.

Mutaxassislar kompyuter jinoyatchiligining quyidagi turlarini farqlaydilar:[1] 1) terrorizm; 2) josuslik (xalqaro va sanoat sohasidagi); 3) ekstremistik guruhlar faoliyati (siyosiy, ekologik va diniy yo‘nalishlardagi); 4) uyushgan jinoyatchilik va qalloblik; 5) hakerlar faoliyati (alohida va uyushgan guruhlar).

Informatsion tahdid va uning psixologik mohiyati ko‘plab siyosatchilar, psixologlar izlanishlarining predmetiga aylanib bormoqda. G.Pochepsovning ta’kidlashicha, axborot urushida eng avvalo psixologik qonuniyatlar inobatga olinadi. Axborot-psixologik qurol – bu yangi turdagi qurol bo‘lib, u ommaviy axborot vositalari, kompyuter o‘yinlari, Internet tizimi yordamida inson ongi orqali uning psixikasiga ta’sir ko‘rsatishga mo‘ljallangandir.

“Axborot urushi” tushunchasi nisbatan yangi bo‘lib, u o‘ziga siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy borliqning turli jabhalarini qamrab oladi. Uning asosiy ko‘rinishlaridan biri – kompyuter viruslari va yangi texnologiyalarni o‘g‘irlash orqali ziyon yetkazishdir. Axborot urushining oqibatida avvalo tanlab olingan auditoriyaning bilimlari, ta’lim tizimiga ta’sir ko‘satilib, ularning an’anaviy madaniyatini qo‘porib tashlashga urinish sodir bo‘ladi. Bunday sharoitda odatda “hamma hammaga qarshi” bo‘lib, mag‘lub tomon odatda u yoki bu sohadagi ustuvor maqomini batamom yo‘qotadi. Bunday qurolni ishlatishni bilgan g‘araz niyatli odamlar katta ijtimoiy guruhlarni yoki yaxlit mamlakatlarni o‘ziga tobe qilishi, o‘z axborot makonida saqlashi mumkin. Odatda qaysi mamlakatda axborot resurslari ko‘p bo‘lib, u yuqori texnologiyalar borasida ilgarilab ketgan bo‘lsa, aynan shu davlatning axborot urushi komida qolish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

[1] Каменьская Е.Н. Социальная психология: Конспект лекций: Учебное пособие / Е.Н. Каменская. Изд-е 2-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 192 с. (С. 179).